

Şİİ FIKHINDA RASYONALİZM VE GELENEKSELÇİLİK: BİR ÖN ARAŞTIRMA*

Hossein Modarressi**
Çev. Habib KARTALOĞLU***

Öz

Usul fıkıh kaynaklarında sunulan haliyle Şii hukukun kaynakları: Kur'an, Hadis, icma ve akıl. Şii hukukçular ve akıl. Şii hukukta Usul fıkıh anlayışı konuları çalışmada ele alınmakta..

Anahtar kelimeler: Şii fıkıhı, Şii fıkıhında icma, Şii fıkıhında akıl.

Abstract

**Rationalism and Traditionalism in Shīi Jurisprudence:
A Preliminary Survey**

In this work the following issues being investigated: The sources of the Shiite law as presented in the treaties of usul al-fiqh Shiites: the Qur'an, the Tradition, the consensus (ijma) and Shi'ite jurists of reason (aql). The main usul al-fiqh treated Shiites.

Keywords: Shiite law, consensus in Shiite law, Shiite jurists of reason

1. Şii Fıkıhının Kaynakları

Şii *usûlü'l fıkıh* eserlerinde detaylı bir şekilde bahsedildiği üzere, Şii fıkıhın kaynakları Kur'an, Hadis, Şii hukukçuların fikir birliği (icmâ') ve akıl (akl)'dir.¹

Zâhiri literal anlamıyla Kur'an, Şii fıkıhının ruhunu ve temelini şekillendirmiştir.

* Hossein Modarressi, "Rationalism and Traditionalism in Shīi Jurisprudence: A Preliminary Survey", *Studia Islamica*, No. 59, (1984), ss., 141-158.

** Prof., Princeton Üniversitesi, Yakın Doğu Araştırmaları

*** Arş. Gör. Sakarya Ün. İlahiyat Fak., İslam Mezhepleri Tarihi

¹ Bunların Şii hukukda hâkim Usûlî ekolün kaynakları olduğu unutulmamalıdır. Ahbârî ekol, sadece hadislerden yararlandı. Aynı düzen içerisinde yukarıda bahsedilen dört kaynakla ilgili en erken hukuk eseri İbn İdris el-Hillî'nindir, *es-Serâir*, Kum 1390q s., 3; Erken dönem Şii usûl kaynakları genellikle hukukun bir kaynağı olarak akıl'dan bahsetmediler. Ayrıca bkz., Muhammed Rıza Muzaffer, *Usûlü'l-Fıkıh*, (Necf 1967) II, s., 122.

Hadis yani Peygamberin veya İmamların sözleri, fiilleri ve sözlü onayları, güvenilir râviler tarafından rivayet edilmiş olmalıdır. Güvenirlilikle ilgili olarak râvilerin doktrinel görüşleri konu dışı kabul edilmektedir. Şii olmayan güvenilir bir râvi tarafından rivayet edilen bir hadis, tıpkı sadık bir Şii tarafından rivayet edilmiş bir hadis gibi sağlam ve kabul edilebilir olduğu düşünülmektedir.

İcma yani belirli hukûki bir mesele üzerinde bütün Şii fıkıhçıların görüş birliği, kendi başına bir kaynak değildir. Fakat icmâ', [kendisiyle] İmamların görüşlerinin keşfedilebileceği bir vasita olabilir. İcma'nın bu işlevi çeşitli şekillerde açıklanmıştır.² Çağdaş Şii hukukunda, bunlar arasındaki en popülerleri, icma'nın, bütün Şii âlimlerin ittifakı olması sebebiyle doğal olarak imamlar dönemine oldukça yakın bir dönemde yaşamış olan âlimlerin görüşlerini içerdiğini savunmaktadır. Bu [âlimlerin] birçoğu imamların yakın ashabı ve onların görüşlerine oldukça vukûfiyeti olan kimselerdir. Kâhir ekseriyeti imamların mutlak bir şekilde taraftarı olan çok erken dönemdeki hukukçuların bu fikir birliktelikleri normalde İmamların görüşünü göstermektedir.

Şii hukuk için bir kaynak³olarak 'akıl' gücünü hem salt hem pratik akıldan alan kategorik hükümler anlamına gelmektedir.

Adaletin iyi ve adaletsizliğin kötü olduğu pratik aklın hükmüne açık bir örnektir.⁴ Şii *usûlü'l fıkıhda* akıl neye hükmederse aynı şekilde şer'at de ona hükmeder (*küllü mâ hakame bihi el-akl hake-me bihi eş-şer'*) kaidesi vardır. İlişki korelasyon kuralı (*kâidetü'l mülâzeme*) olarak da bilinen bu kaide gereğince dîni kurallar, aklın

² Bkz., el- Muzaffer, II, s., 107.

³ Daha sonra açıklanacağı üzere akıl, aynı zamanda düşünme anlamında da kullanılmaktadır. Buradaki anlamında sadece rasyonel delil anlamına gelmektedir.

⁴ Bkz. Muhakkik el-Hillî, *el-Mu'teber*, (Tahran, 1318q) s., 6; eş-Şehîdül-Evvel, *Zikrâ eş-Şi'a*, (Tahran, 1271q), s., 5; amf., *Kavâ'id ve'l-fevâ'id*, (Tahran, 1308q), s., 25; Mikdâd es-Suyûri, *et-Tenkîh er-râ'i'*, (MS 1725, Mar'aşi Kütüphanesi, Kum), 2b-3a. *Sâhibu'l- Medârik, Hidâyetü't-tâlibîn*, (MS, 1725, Meclis Kütüphanesi Tahran), varak, 2b-3a; el-Kâtifi, *Keşfü'l fevâ'id*, (MS 81/2 İmâm Cum'a-yi Hu'î, (Meclis kütüphanesi, Tahran), s., 130.

yegâne hükmünden çıkarılmış olabilir.⁵ Bir fiilin zorunluluğu ile o fiilin öncülleri (*mukaddimetü'l vâcib*) arasındaki ilişki veya bir şeyi emretme ile onun zıttının (*meseletü'z-zıdd*) yasaklanması arasındaki ilişki ya da tek bir bakış açısından bir durum arasındaki emretme ve yasaklamanın imkânsızlığı (*ictimâü'l emr ve'n-nehî*) Şii fıkıh metodolojisindeki aklı kâidelerdir ve sadece salt akla dayanan yasal kuralları ortaya koymada hukûki çabanın kaynaklarıdır.

Bazı durumlarda tutarsızlık barındıran bu dört kaynaktan yasal kaidenin çıkarımı İslamî terminolojide *ictihad* olarak isimlendirilen bir tür akıl yürütme ile yapılmaktadır. Sünnîler ictihadı İslamın ilk yüzyıllarındaki bazı âlimlerle sınırlandırırken Şii doktrine göre âlimler için İslam hukukundaki rasyonel delilin bu şekildeki bir uygulaması olan içtihad daima mümkündür. Herhangi bir hukuki problemle karşı karşıya kaldığında herbir Şii hukukçunun kendi hükmünü verirken üzerine vazife olan bu meşru⁶ kaynakları bizzat kendisinin araştırması gerekir. Bir müçtehidin görüşünün başka bir müçtehit tarafından hukuki konularda taklid edilmesi, o kişi meşhur bile olsa da hukuka aykırı bir durumdur.⁶

Hukuk kurallarının ortaya çıkarılmasında yukarıda bahsedilen zihinsel gayret *usûlu'l-fıkıh* olarak bilinen özel ilim dalı tarafından açıklanan belirli kuralları takip etmektedir. Bu ilim dalı kaynaklardan nasıl kesin kurallar/hükümler elde edileceğine dair genel kurallar ve düzenlemelere dair bir koleksiyondur. Bu kurallar ve pren-

⁵ Muhammed Bâkır es-Sadr, 'akıl' Şii hukukunda gerçek bir kaynak olmaktan ziyade bir potansiyel olduğundan bahsetmektedir. Muhammed Bakır es-Sadr, Şii hukuk metodolojisine göre akıl, başlı başına bir emri ortaya çıkarabilir ve belirli bir dini kurala yönelik rehberlik edebilir olmasına rağmen bu asla pratikte gerçekleşmemiş olduğunu ve soyut düşünceden oluşmuş kesin hükümler vasıtasıyla izah edilebilen bütün dini emirlerin Kur'an ve hadislerde bulunduğunu söylemektedir. (Muhammed Bâkır es-Sadr, *el-Fetâvâ el-vedîha*, (Beyrut, 1978), I, s., 98.

⁶ Yukarıda bahsedilen bütün prensipler Şii hukûkun Usûli ekolüne göredir. Ahbâriler hukukta içtihadı reddettiler ve rasyonel delillerin pratikte uygulanmasını yasakladılar. İmamlardan gelen hadislerde ve erken dönem Şii eserlerinde içtihadın uygulanmasına dair bazı itirazlar vardır. Ancak bunların çoğu *kıyas ve istihsân*'i içeren içtihadın Sunnî versiyonuna atıfta bulunmaktadır.

siplerin bazıları mantık, felsefe, teoloji ve filoloji gibi diğer ilim dallarından ödünç alınmıştır.

II. Şii Usûlü'l-Fıkıh Üzerine Temel Eserler

İslamın ilk döneminde Şii âlimler *usûlü'l fikh'in* bazı konuları hakkında risaleler yazdılar. Bu risaleler kaynaklarda bahsedilmektedir⁷ Fakat Şii fıkıhçıların bu bağlamda yazdıkları mevcut en eski eser Şeyh Müfid Muhammed b. Muhammed b. Nu'man el Bağdâdî (ö. 413/1022) tarafından yazılan *et-Tezkira bi usûli'l fikh*'dir. Ki bu eserin bir özeti el-Karâceki (ö. 449/1057-8) tarafından *Kenzü'l fevâid* adlı eseri içerisine dâhil edilmiştir.⁸ Daha sonra bu konuda Şerif Murtaşâ 'Ali bin Hüseyin el-Musavî (ö. 436/ 1044) tarafından kaleme alınan *ez-Zerî'a ilâ usûli's-Şeri'a*⁹ adlı eser nispeten hacimli bir eserdir. Şeyhu't-Tâife Muhammed b. Hasan et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) *'Uddetü'l-Usûl*¹⁰ adlı eseri ilk dönemlerde *usûlü'l-fıkıh* hakkındaki en meşhur eserdir. Bu eser, Şii ilim merkezlerinde uzun süre ders kitabı olmuştur. Bir diğer oldukça eski kaynak İbn Zehrâ el -Halebî (ö. 585/1189-90) tarafından kaleme alınan *el-Gunye* adlı eserin ilgili bölümleridir.¹¹ 6/12. yüzyılın ikinci yarısında [yaşamış] Şîî kelamcı ve âlim Sedîdüddîn Mahmûd el-Himmâsi tarafından kaleme alınan *K. El-Mesâdir fi usûli'l-fıkıh* adlı eseri günümüze

⁷ Bkz., Hasan es-Sadr, *Te'sîsü's-Şi'a li funûni'l-İslam*, (Bağdat 1951), ss., 310-12.

⁸ el-Karâceki, *Kenzü'l fevâ'id*, (Tebriiz 1322q), ss., 186-94; Ayrıca bkz., Brunschwig, " Les usûl al fiqh Imamites a leur stade ancien (x^e et xie siècles)" Le Shi'isme Imamete içerisinde. (Paris 1970), ss., 201.ve devam eden sayfalar

⁹ [Eser] Tahran'da iki cilt halinde 1346/8 (1967/9) yıllarında basılmıştır. Murtaşâ, *usûlü'l-fikh'in* neredeyse bütün konularını içeren bağımsız risâleler yazmıştır. (bkz., Murtaşâ'nın *ez-Zerî'a* adlı eserin girişi, I, s., 2); O ayrıca şeklen bir kelam eseri olan *ez-Zâhire'sinde usûl* konusu *ahbâru'l -âhâd*'i tartışmaktadır. (bkz., et-Tûsi, *'Uddetü'l usûl*, (Tahran, 1314q) ss., 34-7.

¹⁰ 1314q de Tahran'da, ve 1318q'de de Bombay'da yayınlanmıştır.

¹¹ *el-Cevâmi'u'l-fikhuyye* koleksiyonu içerisinde (Tahran 1276q) yayınlanmıştır. ss., 523-49.

ulaşmamıştır.¹² Fakat eserin bazı paragrafları İbn İdris'in *es-Serâir* adlı eserinde iktibas edilmiştir.¹³

Daha sonra Muhakkik Ca'fer b. Hasan el Hillî'nin (ö. 676/1277) *Me'âricü'l-vusûl* eseri ve bunun ardından da 'Allâme Hasan b. Yûsuf b. Mutahhar el-Hillî'nin (ö. 726/1325) *Tehzibu'l-usûl, Mabâdi 'ul-vusûl ve Nihâyetü'l-vusûl* gibi eserleri bu ilim dalının gelişimine katkı sağlamıştır. Bunu takip eden yüzyılda Allâme'nin eserleri üzerine birçok şerh ve haşiye yazılmıştır. Bunlardan bazıları Ağâ Bozorg'un *ez-Zerî'a*'sında listelenmiştir.¹⁴ Bunlardan en meşhur iki tanesi *usûlü'l-fıkıh*'ın gelişimine kaydadeğer katkı sağlayan *ez-Ziyâ'î* ve el 'Amîdî¹⁵ olarak bilinen şerhlerdir. *Şehîdü'l-evvel Şemsüddin Muhammed b. Mekkî el 'Âmilî* (ö. 786/1384) kendisi tarafından bazı faydalı notlar ile birlikte bu iki şerhi *Câmi'u'l-beyan* adlı bir ciltlik eserde birleştirmiştir.¹⁶

Hasan b. Zeynuddin el-'Amîlî (ö. 1011/1602) hukuk eseri *Me'âlimü'd-din'e* bir giriş mahiyetinde sistematik ve iyi düzenlenmiş bir metin derleyerek *usûlü'l-fıkıh* üzerine yoğunlaşmış tartışmalara zemin hazırlamıştır. Daha sonra 11/17.yüzyıldan beri Şii ilim havzalarında ders kitabı olan bu metin üzerine çok sayıda şerh ve haşiye yazılmıştır. 11/17. yüzyıl boyunca en önemli *Usûli* görüşler *Me'âlim'e* şerh yazan âlimlerden biri olan Sultânü'l-'Ulemâ Hüseyin b. Rafî'uddin Muhammed el-Maraşî el-Mazenderânî (ö. 1064/1653-4) tarafından beyan edilmiştir. Bahâuddin Muhammed el 'Âmilî (ö. 1030/1621) tarafından yazılan *Zubde* ve Abdullah b. Muhammed et-Tûni (1071/1660-1) tarafından yazılana *Vâfiya* bu yüzyılda yazılan usûlî eserlerin en iyi bilinenleri arasındadır.

¹² Aga Bozorg et-Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ Tesânifi's-Şî'a*, (Necf ve Tahrân, 1353-98q) XXI, s., 95.

¹³ İbn İdris el-Hillî, ss., 409-10.

¹⁴ Aga Bozorg, VI, ss., 54-5; XIII, ss., 165-70; XIV ss., 53-4.

¹⁵ Yani Ziyâuddin 'Abdullah b. Mecdüddin Muhammed el- A'racî el-Hüseyinî tarafından yazılan *Münyetü'l-labîb* ve 'Amîdüddin 'Abdulmuttalib b. Mecdüddin Muhammed el- A'racî el-Hüseyinî tarafından yazılan *Şerhu't-Tehzîb*. Bu iki kardeş Allâme'nin (İbnü'l-Mutahhâr) yeğeniydiler ve her ikisi de 8/14. yüzyılın ortalarında yaşadılar.

¹⁶ Aga Bozorg, V, ss., 43-4.

12/18. yüzyılda *usûlü'l fıkıh* disiplinini kabul etmeyen Ahbârî ekol hâkim konuma geldi ve *usulü'l fıkıhın* daha da gelişmesini engelledi. Bununla birlikte *usûlü'l fıkıh*, aynı yüzyılın son üçüncü döneminde Ahbâriliğin nüfuzu ile mücadele etmek ve *usûlü'l-fıkıhı* yaymak için güçlü bir şekilde çaba harcayan [ve] el-Vâhid (1205/1791) olarak bilinen önemli bir âlim Muhammed Bâkır b. Muhammed Ekmel el-Bihbehâni'nin ortaya çıkmasıyla yeniden canlandı. Öğrencileri de kendilerini aynı gayeye adadılar. Muhakkik el-Kummî olarak bilinen Ebu'l Kâsım b. Hasan el-Gilânî (1231/1816) tarafından yazılan *el-Kavânîn*; Muhammed Hüseyin b. Muhammed Rahim el-İsfehânî (ö. 1250/1834-9) tarafından yazılan *Fusûl*; el-Mücâhid olarak bilinen Muhammed b. 'Ali el-Kerbelâî et-Tebâtabâî (ö. 1242/1827) tarafından yazılan *Hidâyetü'l-müstersîdîn* ve İbrahim b. Muhammed Bâkır el Kazvîni (1262/1846) tarafından yazılan *Zevâbit* gibi eserler- ki bu eserler Bihbehâni ekolünün öğrencileri ve takipçileri tarafından yazılmıştır- Usûlî doktrinin gelişmesi ve yayılmasında etkili oldular.

Şeçkin âlim ve hukuk teorisyeni Şeyh Murtazâ el-Ensârî (ö. 1281/1864), Şii hukuk metodolojisini sistematik olarak gözden geçirmiş ve yeniden inşâ etmiştir ve bu disiplinin ufuklarını ve boyutlarını genişletmiştir. *Er-resâil* veya *Ferâizu'l usûl* başlıklı risaleler ya da *usûlü'l fıkıh* koleksiyonu Şii fıkıhın geleneksel akademilerinde hala bir ders kitabı olarak kullanılmaktadır.

Günümüze kadar devam eden Şeyh el-Ensârî ekolünde *usûlü'l fıkıh* ilkeleri öğrencileri ve takipçileri tarafından sürekli olarak titiz ve ayrıntılı bir tahkikâta tabi tutulmuştur. *Kifâyetü'l usûl*'ün yazarı Muhammed Kâzım el Horâsânî (ö 1329/1911) Muhammed b. Hüseyin en-Nâinî (ö. 1355/1936), *Makâlâtü'l usûl*'ün yazarı Ziyâuddîn el-'Arâkî (ö. 1361/1948) ve *Nihâyetü't-Dirâye*'nin yazarı Muhammed Hüseyin el-İsfehânî el-Kumpânî (ö. 1361/1947) gibi seçkin âlimlerin ortaya çıkması sonucunda ve onların zekice/isabetli entelektüel çabaları vasıtasıyla Şii hukuk metodolojisi şu anda İslamî ilimlerde en ayrıntılı bir şekilde hazırlanmıştır ve hala tartışmalara konu olmaktadır. Ayrıca Şii hukuk metodolojisi gelişmeye, değişime ve mükemmelliğe açıktır.

III. Şii Fıkhdında İki Eğilim Arasındaki Fikir Ayrılığı

Dini hadislerde açık bir şekilde görülmektedir ki Şii imamlar taraftarlarına, ısrarlı bir şekilde, muhakeme etmelerini ve akıllarını kullanmalarını tavsiye etmişlerdir. Kelâm-teoloji üzerine münazaraların olmasını Şii imamlar methetmişler ve zamanlarındaki Şii kelimcilerini de teşvik etmişlerdir.¹⁷ Hukuki problemlerin olması durumunda imamlar genel kural ve ilkeleri izah etmede kendi görevlerini açıkça ifade etmekteydiler. Oysa güncel meseleler için detaylar ve küçük hükümlerde akıl yürütme imamların eğitilmiş taraftarlarına bırakılmıştı, hasredilmişti¹⁸. İmamlar kendi taraftarlarından gelen bir soruyla karşılaştıklarında onların sorularını da kapsayabilen ve genel İslamî hukuk kaidelerinden çıkan doğru cevapları verdikleri bazı durumlarda da İmamlar bir takım esasları açıkladılar.¹⁹ Bazı durumlarda İmamlar doğru akletme metodu olarak tavsiye ettikleri şeyi kendileri takip ettiler ve böylece hukukî kaidelerin çıkarılması için doğru yöntemi taraftarlarına öğrettiler.²⁰

Şii hukukun ilk nesli olan İmamların ashabının çoğu aynı zamanda meşhur kelim âlimleriydiler²¹ ve hem hukukî hem de kelâmî konularda önemli görüşlere sahiptiler. Ki bu görüşlerin bazıları kaynaklarda aktarılmaktadır. İmamların etrafında toplanan diğer Şii'lerin birçoğu kendilerini ahbarın/ hadislerin rivayetiyle sınırlan-

¹⁷ Bkz., Keşşî *İhtisâru Ma'rifeti'r-ricâl*, ed. Hasan el-Mustafavî, (Meşhed, 1348 şemsi hicri), ss., 268, 278, 484-6, 489-90, 538, 542; Kuleynî, *el-Kâfi*, ed. 'A. A. El-Ğaffârî, (Tahran 1377-9q) I, ss., 169-74; el-Müfid, *Tashîhu'l-İtikâd*, ed. 'A. Vâ 'iz Çarandâbî, (Tebriz 1364q), ss., 171-2; el-Guhpâ'î, *Mecma'u'r-ricâl*, ed. D. el 'Allâme, (İsfahan, 1387q), VI, ss., 223-30, 293-307.

¹⁸ "Aleynâ ilgâ el-usûl ileyküm ve 'aleyküm et-tefrî" (usûlu ortaya koymak bize furu'yu tesbit etmek size gerekir.) el-Bazntî, *el-Câmi'*, (bölüm bölüm İbn İdris el-Hillî'nin *es-Serâir'ine* eklenmiştir.) s., 477; Feyzu'l-Kâşânî, *el-Hakku'l-mübîn*, ed. J. Muhaddis Urmevî, (Tahran, 1390q), s., 7; Hurr el-'Amilî, *Vesâ'ilü's-Şî'a*, ed. 'A. er-Rabbânî eş-Şirâzî ve M. er-Râzî (Tahran, 1375-89q) XVIII, s., 41.

¹⁹ Örneğin bkz., el-Kuleynî, III, s., 33; et-Tusî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, ed. H. el-Müsavî el-Harsân, (Necef, 1375-6q), I, ss., 77-8; Hurr el-'Amilî, I, s., 327; *Câmi' ahâdisü's-Şî'a*, c., I, (2. Baskı, Kum, 1399q), ss., 116-18.

²⁰ Örneğin bkz., ek-Kuleynî, III, s., 83-8; Hurr el-'Amilî, II, ss., 538-9; 542, 546, 547-8.

²¹ Bkz., İkbâl, Hânedân-ı Nevbahtî, (Tahran, 1345sh) ss., 75-84.

dırdılar ve kelâmî münazaralar/ tartışmalardan uzak durdular. Şii kelimcılara iyi gözle bakmadılar.²² İmamlar tarafından değer verilen ve ayrıcalıklı davranılan kelimcılar hadisçilerin kendilerine yönelttiği suçlamalardan fazlasıyla alındılar ve İmamlar hadisçilerin zor noktaları ve ayrıntılı hususları anlamada kısıtlı kapasitede olduklarından düşmanlarına karşı müsamahalı olmaları ve hoşgörülü davranmaları gerektiğini söyleyerek kelimcileri²³ teselli ettiler.²⁴ Kum'daki hadisçilerden bazıları da kelimcilerle²⁵ münazara etti. Hadisçiler, kelimcileri itham edici hadisler uydurdular. [Uydurdular] hadisleri İmamlara isnad ettiler²⁶ ve bu ruh hali içerisinde kitaplar yazdılar.²⁷ Diğer taraftan İmamlar taraftarlarına kelimcılara başvurmalarını ve kelimcilerin eserlerini okumalarını tavsiye etmekteydiler.²⁸ Hatta Kum'daki hadisçilerin kelimcılara karşı düşmanca tavır sergiledikleri gerçeğine rağmen İmamlar, Kum halkını Şii kelimcılara saygı göstermeleri ve onlara hürmet etmeleri hususunda teşvik ettiler.²⁹

Daha önce bahsedildiği üzere Şii fıkhında hukuki kaidelerin çıkarımı esasen Kur'an ve Hadis çerçevesinde mantikî analizler ve muhakemelere dayanmaktadır. Aklî delil, bu mantıksal sistemin ilkelerine göre kati delil getiren Aristocu tümdengelim temelinde kabul edilmektedir. İslam hukukunda *kıyas* ismiyle isimlendirilen

²² Bkz., el-Kâşânî, ss., 279,487-8, 496, 498-9 (örnek için). Ayrıca bkz., İbn Bâbeveyh, *K. et-Tevhîd*, ed. H. El-Hüseynî, et-Tahrânî, (Tahran, 1387q), ss. 458-60; İbn Tâvûs, *Keşfü'l-mahâcce*, (Necf, 1950) ss., 18-19; Hurr el-'Âmilî, XI, ss., 457-9.

²³ Bkz., el-Keşşî, ss., 498-9

²⁴ Age., s., 488.

²⁵ Age, s., 489 (ayrıca bakınız ss.,; 483, 506); Muhammed el-Erdebîlî, *Câmi'u'r-ruvât*, (Tahran, 1331 sh) I, s., 459, II, s., 357; Ebû 'Alî, *Muntehâu'l-makâl*, (Tahran, 1300q) s., 28.

²⁶ el-Keşşî, s., 497. Bu hadisler için örnekler için bakınız aynı kaynak, ss., 491-6, 540-4: el-Berkî, *K. er-Ricâl*, ed. J. Muhaddis Urmevî (Tahran 1342 sh), s. 35; el-Bazantî, s., 478.

²⁷ Örneğin Sa'd b. 'Abdullah el-Eş'ari tarafından yazılan *K. Metâlib Hişam ve Yûnus*, Necâşî'nin *K. er-Ricâl'inde* bahsedilmektedir. (Tahran tarihsiz), s. 134.

²⁸ el-Keşşî, ss., 483-5, 506; en-Necâşî, ss., 346-8.

²⁹ el-Keşşî, s., 489.

anolojik akıl yürütme türü, 2/ 8. yüzyılda İslam hukukuna dâhil olduğunda Şia tarafından reddedildi.³⁰ Çünkü o, kesin bir kurala göre değil bir kural için sadece muhtemel sonuca işaret etmektedir. Kıyasın bazı durumları bir hükmün gerçek sebebi bulunduğu Şii fıkıhında kabul edilir.³¹ İlk asırlarda akli delilin her türüne karşı olan hadisçiler/ ahbâriler, kategorik/ açık muhakemelerden gelen bu türün kıyasla eşdeğer konumda olduğunu ve bundan dolayı da gayri meşru/ usûlsüz olduğunu kabul etmişlerdir.³² Aslında analizin bu türü *kıyasın* Sünnî tasavvuru ile hiçbir bağlantı üstlenmemiş olmasına rağmen daha sonraki dönemlerdeki bazı âlimler onu müsaade edilebilir/caiz *kıyas*³³ olarak isimlendirdiler.³⁴

Öyle gözükmektedir ki ilk yüzyıllarda, Şia'nın dini zihniyetinde akli delilin tüm çeşitleri kıyasın bir çeşidi olarak kabul edilmekteydi.³⁵ Muhtemelen bu durum bazı harici veya terminolojik benzerliklerden kaynaklanmıştır. Daha sonra hadisçiler/ahbâriler kıyasın pratikte uygulanmasını hatta akli analizin diğer herhangi bir türünün uygulanabilirliğini yasaklayan Şii hadislerde kesin emirlerin bulunduğu inandırdılar.

Bu hadisler İslam hukuk terminolojisinde rey diye isimlendirilen bağımsız hüküm vermeyi de yasaklamaktadırlar. Erken dönemlerdeki hukukî kullanımda ictihâd terimi³⁶, rey'i içeren kişisel hüküm

³⁰ İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûl-ahkâm*, ed., A. M. Şâkir, (Kahire, 1345-8q), VII, s., 177; amlf., *Mulahhas ibtâlû'l-kıyâs*, ed., S. El-Afgânî, (Şam, 1960), s., 5.

³¹ el-Karakî, *Tarîkû istinbâti'l ahkâm*, ed., 'A. El-Fadlî (Necef, 1972), s., 17.

³² Age., Aynı yorumlardan dolayı daha sonraki Ahbâriler Usûlileri, hukuki yargılamalarında *kıyası* uygulamalarını itham ettiler. Örneğin bkz., Hüseyin el-Kârakî, *Hidâyetü'l- ebrâr*, (MS 3278/1 Mar'aşî Kütüphanesi, Kum), Bölüm 8.

³³ İbnü'l-Mutahhâr, *Ecvibâtü'l-Mesâilü'l-Muhannâ'iyye*, (MS 1474, Merkez Kütüphane, Tahran Üniversitesi) varak, 92a; eş-Şehîd es-Sânî, *er-Revdâ el-behiyye*, (Necef, 1386-90q) III, s., 65; Ayrıca bkz., el-Vahîd el-Bihbehânî, *Tahkîk fî'l kıyâs*, (MS 458, Mar'aşî Kütüphanesi, Kum) varak, 85a.

³⁴ İbn Mutahhar, yukarıda belirtilen eser, es-Suyûrî, varak, 3a; el-Vahîd el-Bihbehânî, varak, 85b.

³⁵ Bkz., el-Keşşî, s., 189; el-Muhakkîk el-Hillî, *Me'âricü'l vusûl*, (Tahran, 1310q), s., 127.

³⁶ Örneğin bkz., Ebû'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed fî usûli'l-fikh*, ed., M. Hamidullah, (Şam 1964-5), ss., 689,722, 762-6; Kâdî Nu'mân, *İhtilâfu'l-usûli'l-*

verme anlamında kullanılmaktaydı.³⁷ Bu, niçin Şii'lerin 6/12. yüzyıla kadar niçin içtihad terimini kullanmaktan uzak durduklarını açıklamaktadır.³⁸ O ayrıca bu Şii kelâmî eserlerde içtihadı itiraz edilmesini³⁹ ve Nevbahtiler⁴⁰, Abdullah b. Abdurrahman ez-Zübeyri⁴¹ ve Ebu'l- Kâsım 'Ali b. Ahmed el-Kûfi⁴² gibi Şii kelimciler tarafından yazılan eserlerde içtihadın meşruluğunun aksini ispat etmeyi de açıklamaktadır. Bunların hepsi yukarıdaki anlamda içtihadı karşıydılar. Öte yandan akıl yürütmenin mantıkî bir türü olarak içtihad, 2/8. yüzyıldan bu yana birçok Şii arasında oldukça kabul edilebilir bir fonemendi ve 4/10. yüzyılın son dönemlerinden itibaren hukuki konulara yaklaşımda yegane metod olarak ortaya çıkmıştı.⁴³ İslam'ın ilk yüzyıllarında Şii alimlerin bu analitik ve akılcı yöntemleri, hukukta akıl yürütmenin akılcı analitik yöntemlerine karşı çıkan katı hadisçiler/ahbariler nazarında rey ve kıyâs anlamına gelmekteydi.⁴⁴

Bazı hadislerde imamların bazı taraftarlarının kıyası, belirli bir problem hakkındaki bilgilerin Kur'an ve Hadiste⁴⁵ detaylı ve açık bir

mezâhib, ed. M. Ğâlib, (Beyrut, 1973), ss., 203-28; el-Müfid, *el-Fusûl el-Muhtâra*, (2. Baskı, Necef, tarihsiz), s., 68; el-Murtazâ, *ez-Zerî'a*, ss., 672-3.

³⁷ Ayrıca bakınız, *İctihad* makalesi, EI, 2. Baskı III, s., 1026.

³⁸ Bkz., Muhammed Bâkır es-Sadr, *Durûs fi 'ilm'ül usûl*, (Beyrut, 1978), I, ss., 55-64.

³⁹ Örneğin bkz., el-Müfid, *Evâilü'l Makâlât*, ed. 'A. Vâ'iz Çerendâbî ve F. ez-Zencânî, (Tebriz 1364q), s., 127; amlf., *el-Fusûl el-Muhtâra*, ss., 66-9. Ayrıca bkz., en-Nu'mânî, *et-Tefsîr*, ed., Muhammed Bâkır el-Meclîsî'nin *Bihârü'l-Envâr*'ı içinde, c., XCII, (Tahran, 1387q) ss., 95-6; el-Murtazâ, *ez-Zerî'a*, ss., 792-5; amlf., *el-İntisâr*, (Necef, 1971), s., 98.

⁴⁰ İkbâl, ss., 94, 117, 118, 120.

⁴¹ Necâşî, s., 163.

⁴² Age., s., 203.

⁴³ Bu husus Şii hukûka hâkim olan Usûlî ekole göredir. Daha önce bahsedildiği üzere Ahbâriler hukukta rasyonel delillerin tamamının geçerliliğini reddetmekteydiler.

⁴⁴ Hilâl b. İbrâhim b. Ebi'l Feth el Medenî (en-Necâşî, s., 344) tarafından yazılan *er-Redd 'alâ men redd âthâr er-Resûl ve i'timâd 'alâ netâ'ici'l- 'ukûl* gibi eserler aynı anlayışla yazılmıştır.

⁴⁵ Durust b. Ebi Mansûr, *Kitâbu Durust b. Ebi Mansûr*, (Tahrani 1371q) s., 165; el-Berkî, *el-Mehâsin*, ed., C. Muhaddis Urmevî, (Tahrani, 1370q), I, ss., 212-15; el-Himyeri, *Kurbu'l-İsnâd*, (Tahran trs.), s., 157; el-Keşşî, s., 239; el-

şekilde belirtilmediği durumlarda bazen kullandıkları ve bazılarının da rey⁴⁶ metodunu uyguladıkları rivayet edilmektedir. Görüşleri ve hükümleri hukuki kaynaklarda referans gösterilen İmamların en bilgili taraftarlarının bazıları, kıyas uygulamasını takip etmekle itham edilmişlerdir.⁴⁷ Onlar *kıyas'ın* Sünnî tasavvurunun değilde akıl yürütmenin analitik türünün destekçileri oldukları neredeyse kesindir. Esedullah el Kâzimi⁴⁸ tarafından birçoğu derlenmiş olan onların hükümleri bu hususu doğrulamaktadır.

Bu şimdiye kadar İmamlar döneminde Şii toplumda iki hukuki eğiliminin var olduğuna dair söylenenlerin delilidir. Bunlardan biri Kur'an ve Hadis'in genel ilkeleri çerçevesinde hukuki problemlere karşı analitik, akli yaklaşıma bağlı kalmaktaydı. Diğeri ise hukukun herhangi diğeri istidlâli kaynağı olmaksızın hadislerin rivayet edilmesine dayanan hadisçi/ ahbârcı yaklaşımdı.⁴⁹

İmamlar (260/874 tarihinde sona eren) döneminin ardından Ahbâri ekol/ yavaş yavaş tüm Şii entelektüel toplum üzerinde kontrol kazanmış ve tamamen mantığa dayalı olan rasyonel teolojik ve hukûkî eğilimleri bastırmıştı. O günlerde Şiilerin en önemli dîni merkezi olan Kum ekolü bu akım tarafından tamamen bastırıldı ve Kummî âlimler Şii toplumda akıl yürütmenin ve analitik düşünmenin herhangi bir türüne karşı çıkan tüm ahbariler/ hadisçilerdi.⁵⁰ Bu dönemde ve 4/10. yüzyılın sonuna kadar olan dönemdeki Şii

Müfid, *el-İhtisâs*, ed., M. M. el-Harsân, (Necf, 1971), s., 275; Hurr el 'Âmilî, XVIII, ss., 33,38; en-Nürî, *Müstedrekü'l-Vesâ'il*, (Tahran, 1382q), III, ss., 176-7; *Câmi' ehâdisü's-Şi'a*, I, ss., 274-6.

⁴⁶ el-Berkî, el-Mehâsin, I, ss, 212-15; el-Keşşî, ss., 156-7.

⁴⁷ Bkz., İbn Bâbeveyh, *Men lâ yahduruhu'l-fakîh*, ed., H. M. el-Harsân, (Necf, 1377q) IV, s., 197; el-Murtazâ, *İbtâlü'l-amal bi ahbâri'l âhâd*, (microfilm 1162, Merkez Kütüphanesi, Tahran Üniversitesi), varak, 142b; el-Futûnî, *Tenzîhu'l kummiyyîn mine'l-metâ'in*, (Kumi 1328sh) s.,44; Bahru'l-'Ulûm, *el-Fevâ'idü'r-ricâliyye*, ed., M. Ş. Ve H. El-Bahru'l-'Ulûm, (Necf, 1965-7), III, ss., 215-19; el-Kâzimi, *Keşfü'l Gınâ'*, (Tahran, 1317q), s., 83. Ayrıca bkz., et-Tûsî, *'Uddetü'l-usûl*, s., 51.

⁴⁸ Bkz., *Keşfü'l-Gınâ'*, Örneğin ss., 82-3, 198, 244.

⁴⁹ Ayrıca bkz., Humeynî, *Risâle fi'l ictihâd ve't-taklîd*, (Kum, 1385q) ss., 125-8.

⁵⁰ el-Murtazâ, *İbtâlü'l-amal bi ahbâri'l âhâd*, varak, 142b; el-Futûnî, s., 4. Ayrıca bkz., et-Tûsî, *K. el-Fihrist*, ed., M. Ş. el-Bahru'l-'Ulûm, (Necf, 1937), s., 157.

fıkıhçıların ezici çoğunluğu bu düşünce ekolünün taraftarlarıydı.⁵¹ İmamların zamanındaki seleflerinde olduğu gibi onlar da gayretlerini İmamlardan gelen hadisleri toplamaya, kayda geçirmeye ve korumaya tahsis ettiler. Onlar da dîni konularda rasyonel delillere karşı sempatik değillerdi ve hatta Şii bakış açılarını kuvvetlendirmek maksadıyla dini meselelerde rasyonel argümanlara başvuran çabaları bile kınadılar.⁵² Bu ekol bakış açısı yönünden “hadisçilerin” Sünnî ekolüne benzemekteydi. Hadisçilerin Sünnî ekolünde Ahmed b. Hanbel, Kelamı İslamın savunulmasında kullanılmış olsa bile kabul etmemekteydi.⁵³

Hukuki yaklaşımda, kendi aralarında farklılık arz eden hadisçilerin iki grubu vardı. Bir grup güvenilirlikleri en ince ayrıntısına kadar sınanmış raviler tarafından rivayet edilen hadisleri kabul etmekteydiler ve İmamlardan gelen hadislerde bahsedilen *usûlü'l-fıkıh* prensiplerini kabul etmekte ve uygulamaktaydılar.⁵⁴ Diğer grup ise *usûlü'l-fıkıh* prensipleriyle ve bir hadisle sınanabilen kurullarla uzlaşmadan ve [bunları] tamamen görmezden gelerek hadisleri takip etmekteydiler. Onlar tartışma ve akıl yürütme yöntemlerini tamamen görmezden geldiler ve söylemin şekillerini onayladılar/kabul ettiler⁵⁵. Bu Şii hadisçiler/ahbârilerin aşırı eğilimlileri, en aşırı ve katı Sünnî hadis ekolü olan Sünnilik içindeki *Haşeviyye* eğilimi ile mukayese edilebilir⁵⁶ Ancak 4-6/10-12. yüzyıldaki Şii kelamcılarının

⁵¹ Tûsî, *Uddetü'l-usûl*, s., 248; İbnü'l-Mutahhâr, *Nihâyetü'l-vusûl*, (MS 1908, Mar'âşî Kütüphanesi, Kum), varak, 200b.

⁵² Bkz., İbn Bâbeveyh, *el-İtikâdât*, (Tahran, 1370q) s., 74. Ayrıca bkz., el-Müfid, *Tashihu'l-İtikâd*, ss., 169-70; et-Tûsî, *K. el-Ğaybe*, (Tebriz, 1323q) s., 3.

⁵³ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, (Kahire, 1979), s., 205. Ayrıca bkz., İbn Kudâme, *Tahrîmü'n-nazar fî kutübi ehli'l-keâm*, ed., G. Makdisi, (Londra, 1962) s., 17.

⁵⁴ el-Kâzîmî, ss., 207-14; 'Andullah et-Tûnî, *Risâle fî salâti'l-cum'a*, (MS 128/2 İmâm Cum'â-yi Huî, Meclis Kütüphanesi, Tahran), s., 97. Ayrıca bkz., Tûsî, *Uddetü'l-usûl*, s., 248.

⁵⁵ Tûsî, *Udde*, s., 248; el-Kâzîmî, s., 202.

⁵⁶ Bkz., Müfid, *el-İfsâh*, (Necf, 1950), s., 77; amlf., *Evâ'ilü'l-makâlât*, s., 65; Murtażâ er-Râzî, *Tabsiretü'l-avâmm*, ed., 'A. Hâ'irî, (Tahran, trs.), s., 46.

eserlerinde *haşeviyye*⁵⁷ ve *mukallide*⁵⁸ gibi terimler *ashâbü'l-hadis*⁵⁹ ve *ahbâriyye*⁶⁰ terimleri ile birlikte hadisçi eğilim taraftarlarının tamamına hatta daha ılımlı gruplara bile kullanılmaktaydı.⁶¹

Hadisçilerin Şii akademik çevreye hâkim oldukları aynı dönemde kendi aralarında da farklılıkların olduğu Şii düşüncedeki rasyonel eğilimin çok az taraftarı vardı. İbn Ebî 'Akîl Ebû Muhammed Hasan b. 'Ali el- 'Umânî el-Hazzâ' (4/10. yüzyılın ilk dönemleri) gibi bazıları hukukta hadislerin geçerliliğini reddetmişlerdi.⁶² İbnü'l-Cüneyd Ebû 'Ali Muhammed b. Ahmed el Katib el-İskâfî (4/10. yüzyılın ortaları)⁶³ ve Ebû Muhammed Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî (4/10. yüzyılın ilk dönemleri)⁶⁴ gibi diğerleri, geçerli hukukî kaynak

⁵⁷ Müfid, *el-Mesâ'ilü'l-'Ukberiyye*, (MS 2319, Merkez Kütüphanesi, Tahran Üniversitesi) varak, 59a; amlf., *Evâ'ilü'l-makâlât*, s., 86; amlf., *Cevâbu ehlil-Hâ'ir*, ed. 'Al b. Muhammed el-'Âmilî'nin *ed-Durru'l-mensûr*, adlı eserinin içerisinde. (Kum, 1398,9) s., 114; 'Abdülcelil el-Kazvîni, *en-Nakz*, ed., C. Muhaddis Urmevî, (Tahran 1358sh), ss., 3, 235, 272, 285, 529. Ayrıca bkz., Muhakkik el-Hillî, *el-Mu'teber*, s., 6; el-Feyz el-Kâşânî, *el-Usûlü'l'asille*, ed., C. Muhaddis Urmevî, (Tahran 1390q) s., 61.

⁵⁸ Müfid, *Cevâbu ehlil-Hâ'ir*, s., 112; Tûsî, *Udde*, s., 54.

⁵⁹ Ashâbu'l ahbâr, ehlü'l-hadîs, ehlü'l-ahbâr vb. terimler için bkz., Müfid, *Evâ'ilü'l-makâlât*, ss., 80-1, 87, 88, 89, 92, 101, 108, 118; amlf., *Tashîhu'l-i'tikâd*, ss., 186, 222; amlf., *er-Redd 'ala ashâbi'l 'aded*, ed. el-'Âmilî'nin *ed-Durru'l-mensûr*, adlı eserinin içerisinde. (Kum, 1398 q) s., 124; amlf., *el-Mesâ'ilü's-Sereviyye*, (Kum, [1979]), ss., 222,2 23; el-Murtazâ, *Cevâbâtü el-Mesâ'ilü'l-Mevsiliyye es-Sâlise* (mikrofilm 1162, Merkez Kütüphanesi, Tahran Üniversitesi), varak, 40a; amlf., *er-Redd 'alâ ashâbi'l-'aded*, (aynı mikrofilm), varak, 130b; amlf., *el-Mesâ'ilü't-Tabbâniyyât*, (MS 2335, Ziyaretgâh kütüphanesi, Meşhed), varak, 2; Tûsî, *el-Ġaybe*, s., 3; amlf., *Udde*, s., 248; İbn İdrîs el-Hillî, s., 249; Ayrıca bkz., Tûsî, *el-Mebsût*, ed. M. T. el-Keşfî, ve M. B. Bihhüdî, (Tahran, 1387-93 q) I, s., 2.

⁶⁰ 'Abdülcelil el-Kazvîni, ss., 3, 236, 272, 282, 285, 458, 529, 568-9; İbn Mu-tahhar, *Nihâyetü'l-vusûl*, varak, 200b. Ayrıca bkz., eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, ed., A. M. el-İd, (Kahire, 1977), s., 169, 178; Şerif el-Cürçânî, *Şerhu'l mevâkıf*, (İstanbul, 1286 q) s., 629; Fahru'r-Râzî, *el-Mahsûl*, (el-Kâzîmi'den iktibas edilmiştir s., 203.)

⁶¹ Hadisci ekolün taraftarlarının yöntemleri ve inançları hakkında daha detaylı bilgi için yukarıda bahsedilen el-Müfid ve el-Murtazâ'nın eserlerine bakınız.

⁶² et-Tusterî, *Kâmûsu'r-ricâl*, (Tahran 1379 q-) III, s., 198.

⁶³ Bkz., el-Müfid, *el-Mesâ'ilü's-Sereviyye*, s., 223.

⁶⁴ Necâşi, s., 50.

olarak hadisleri kabul etmekteydiler. Hadislerin geçerliliği⁶⁵ kıyas ve benzerleri gibi konularda zaten dönemin Mu'tezili kelimcileri arasında da ihtilafın olduğu iyi bilinen bir husustur.

4/10. Yüzyılın son onlu yıllarında ve 5/11. yüzyılın ilk yıllarında hadisçilerin oluşturduğu ekol, Şeyh Müfid ve öğrencisi Şerif el-Murtazâ'nın öğretileri vasıtasıyla ortadan kaldırılmıştır. [Bu durum Şeyh Müfid ve Şerif Murtazânın] çok sayıdaki tartışma/münâzara eserleri, hadisçilerin prensiblerine yönelik sert eleştirileri ve Şerif Murtazânın popüler olmayan teolojik görüşleri üzerine ustaca yapılan vurgu sayesinde teolojik görüşlerinde üzerinde durulan kâbiyetleri sayesinde vuku' bulmuştur.⁶⁶

Müfid ve Murtazâ Şii hukukta rasyonel ekolü yeniden tesis etmeyi başarmışlardır. Bu sert tartışmanın yönleri bazı kaynaklarda kaydedilmiştir.⁶⁷ Ki bu eserlerde hadisçiler *ahbâriyye*, rasyonalistler de *mu'tezile veya kelâmiye*⁶⁸ şeklinde bahsedilmektedir. Müfid ve Murtazâ da "hadisçilerinkinin" aksine *mütekellimûn ve muhakkikun* şeklinde bahsedilmektedirler.⁶⁹ Daha sonraki Şii kaynaklarda bu rasyonalist ekolün taraftarları *usûliye* terimi ile adlandırılmaktadırlar.⁷⁰

Rasyonalist yaklaşım kesin bir şekilde genel Kur'ânî prensiplere ve doğru bir şekilde rivayet edilmiş (mütevâtir) hadislere dayanmaktaydı ve kesinliği sağlanmamış (âhad) haberleri bu [mütevâtir] hadislerin dışında tutmaktaydı.

Âhad haberler yerine onlar, Şiiler arasında (icmâ 'at) kabul edilen ve sürekli bir şekilde uygulanan bu hukuki görüşlere riayet etmek-

⁶⁵ Bkz., 'Abdülmeccid, el-İtticâhâtü'l- fıkhiyye 'inde ashâbi'l-hadîs, (Kahire, 1979), s., 94.

⁶⁶ Bkz., Benim *An Intraduction to Shi'i Law* (yakında çıkacaktır).

⁶⁷ Örneğin eş-Şehristânî, s.,178.

⁶⁸ Age., ss., 169, 178; Şerif el-Cürcânî, s., 629; Fahrur-Râzî, *el-Mahsûl*, (Kâzîmî'den iktiba etmiştir, s., 203)

⁶⁹ Müfid, *Evâ'ilü'l-makâlât*, s., 98; el-Murtazâ, *el-Mesâilü't-Tabbâniyât*, varak, 2.,

⁷⁰ Örneğin bkz., 'Abdülcélil el-Kazvîni, ss., 3,178, 179, 190, 231, 235-7, 240,272, 281, 284, 415-16, 459, 481, 504, 506, 528, 569; İbn Mutahhar, *Nihâyetü'l-vusûl*, varak, 200b.

tedirler.⁷¹ Uygun kaynaklardan kurallar çıkarma süreci, rasyonel analizler, yöntemler ve kelamcıların zor teolojik tartışmalarda her gün karşılaştıklarından dolayı aşına oldukları yönetim/münâzara kuralları sayesinde gerçekleştirilmiştir.

5/11. yüzyıl ortalarına doğru Şeyhü't-Tâife hadisçi metodlarla rasyonalist metodları birleştirerek daha ılımlı fıkıh/hukuk ekolünü tesis etmiştir. O fıkıhta/hukukta analitik ve rasyonel metodu muhafaza ederken fıkıhın/hukukun bir kaynağı olarak hadislerin geçerliliğini sürdürmüştür. Bu günümüze kadar Şii fıkıhın/hukukun karakteristik bir özelliği olarak aynen devam etmiştir.

5/11 yüzyılın ilk dönemlerinde hadisçi/ ahbârî ekolün zayıflamasının ardından daha sonraki dönemlerde orada burada çok az miktardaki hadis taraftarları varlıklarını devam ettirdiler⁷² ancak aktif değillerdi. Bundan dolayı da diğerleri tarafından genelde göz ardı edildiler. *el-Fevâidü'l-Medeniyye* adlı eseri sayesinde Muhammed Emin el- Esterebâdî (ö. 1036/ 1626-7) tarafından yeniden revaç bulunduğu 11/17. yüzyılın başlangıcına kadar ekol, hâkim konumunda değildi.

Hadisçi/ahbârî ekol aktif hale gelebilmek için uygun zemini 10/16. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş sağladı. 10/16. yüzyılda sûfi eğilimleriyle birlikte bir Şii kelamcı olan Ebû Cumhûr el Ahsâi'nin hadisçi/ ahbârî ekolün bir taraftarı olduğu söylenmektedir.⁷³ Aynı yüzyılın ikinci yarısında Safevi mahkemelerinin *şeyhülislam*'i olan Hüseyin b. 'Abdussamed el- 'Amilî (ö. 984/1576) Şii hukukçuların hukuk metodunu eleştirdi ve onları onları "eskilerin" taklitçileri olmakla suçladı.⁷⁴ Çok az bir zaman sonraki bir hukukçu olan 'Ab-

⁷¹ Müfid'in eserlerine bkz., (örneğin Tashîhu'l itikâd, ss., 179, 212, 227-9; et-Tezkira bi usûli'l-fıkıh, s., 193; el-Mesâ'ilü's-Sereviye, ss., 233-5; Cevâbu ehli'l-Hâ'ir, ss., 112, 116) ve el-Murtazâ, (örneğin, Cevâbâtü'l-mesâ'ilü'l-Mevsiliyye es-sâlise, varak, 40a). Ayrıca bkz., er-Râvendî, Fıkhu'l kur'an, (Kum, 1397-9q), I, s., 4.

⁷² Abdülcelil Kazvîni, s., 568.

⁷³ En-Nûri, III, s., 361.

⁷⁴ Bkz., Onun *Risâle, fî hukmi'l-husr ve'l- bevâri ve sehmi'l-İmam*, (MS 1836/12, Meclis Kütüphanesi, Tahran), s., 217; *Tis' masâ'il* (MS 1805/53, aynı kütüp-

dulnebî b. Sadr el-Cezâiri, (1015/1606-7'de yazılmış) *el-İktisâd fî şerhi'l-İrşâd'ında* Usûlî ekolün hukuk yaklaşımlarını tenkid etti.⁷⁵

11/17. yüzyılın ilk yarısında Safevi mahkemelerinde bir *sadr*'ın (dini otorite başkanının) 'Abdulnebî b. Sadr el-Cezâiri zamanında İran veya Arap dünyasında hiçbir Şii müctehidin kalmadığını söylemiş olduğundan bahsedilir.⁷⁶ *Mukaddes* olarak bilinen, zamanının Şii toplumunda dini lideri ve meşhur bir fıkıhçı/hukukçu olan Ahmed b. Muhammed el-Erdebîlî (ö. 993/1585), rasyonel delillerin temelinde hadisleri her nerede olursa olsun dâhil etmeyen önceki tüm Şii hukukçuların görüşlerine karşı çıkmada asla tereddüt göstermedi.⁷⁷

Medârikü'l ahkâm'ın müellifi Muhammed b. 'Ali el-'Amilî gibi öğrencileri (ö. 1009/1600) aynı çizgiyi takip ettiler. 11/17. yüzyılın ilk döneminde meşhur bir hukuk danışmanı olan 'Abdullah b. Hüseyin et-Tusterî (ö.1021/1612) hadis litaretürünün yeniden canlanmasına büyük katkı sağladı.⁷⁸ Hukukun bir kaynağı olarak hadislerin geçerli veya geçersiz olmaları gibi konular, 11/17. yüzyılın ilk dönemlerindeki hukukçular/fıkıhçılar arasında tekrar tartışma konusu oldu.⁷⁹

İslâmî ilmlerde mantık ve felsefenin değeri zaten sorgulanır hale gelmişti.⁸⁰ Bu gibi unsurlar yeni hadisçi ekolün ortaya çıkmasına ve onun hızlı bir gelişim ve hâkimiyet sağlamasına muazzam katkı sağlamıştır.

Şu anda diğer eski ismi, Ahbâri şeklinde isimlendirilen yeni hadisçi ekol, selefleri gibi hukukta rasyonel analitik yaklaşımlara karşı

hane), s., 256; *Risâle fî tahkik ba'di'l-mesâili'l-fikhiyye*, (MS 5960/3, aynı kütüphane), ss., 123-124.

⁷⁵ MS 5886/2, Meclis Kütüphanesi, Tahran, ss., 18-136.

⁷⁶ 'Ali Nakî Kamara'î, *Risâle der isbâti luzûm-i vücûd-i müctehid der zamânu ğaybe*, (MS 3813, Meclis Kütüphanesi, Tahran), ss., 2-3.

⁷⁷ Bkz., *Mecmâ'ul-fâide ve'l-burhân*, (Tahran, 1272q), değişik yerler.

⁷⁸ Bkz., Muhammed Bâkır el-Hansârî, *Ravdâtü'l-cennât*, ed., M.T. el-Keşfi, ve A. İsmâ'iliyân, (Kum, 1390-2q), IV, ss., 235, 240, 243.

⁷⁹ Bkz., age., IV, s., 238.

⁸⁰ eş-Şehîd es-Sânî, *Risâle fî taklidi'l-meyyit*, (el-Mâhuzî, *el-Aşere el-Kâmile'den* ıktibas edilmiştir [MS 3866, Meclis Kütüphanesi, Tahran], s., 242).

çıktı ve hadislerin literal anlamları olan zahire sıkı sıkıya bağlı kaldı. Yukarıda bahsedilen eserde Emîn el-Esterebâdi, yasal normları keşfetme aracı olarak akıl yürütme ve rasyonel analize şiddetle karşı çıktı ve rasyonel metodu belirlemek amacıyla geliştirilmiş olan *usûlü'l-fıkıh* prensiblerini tamamen reddetti. Bu yaklaşım aslında İmamlardan rivayet edilmiş bütün hadisleri güvenilir olarak kabul eden erken dönem hadisçilerin daha radikal olan kanadına benzemektedir.⁸¹

Emîn el-Esterebâdi'nin delilinin odak noktası, hukûki akıl yürütmelerinde Şii hukukçular için temel oluşturan Aristo mantığının geçersizliği ve fasitliği idi. Aynı zaman diliminde olan çoğunlukla da aynı tip birçok diğer ihtilaf noktaları olmasına rağmen *Usûli* ve *Ahbâri* şeklindeki iki Şii hukuk eğilim arasındaki temel farklılık dini meselelerle ilgili olarak aklın geçerli veya geçersiz kılınmasıydı.⁸²

Ahbârî ekol, 11/17. yüzyılın dördüncü on yılında Irak tarafında kuruldu. Ekol, Necef ve Mezopotamya'daki diğer Şii öğretim merkezlerindeki hukukçuların çoğunluğu tarafından takip edildi.⁸³ İran'da aynı yüzyılın ikinci yarısında taşradaki hukukçuların çoğunluğu bu eğilimi desteklediler.⁸⁴

Meclisi Evvel, Muhammed Takî b. Maksûd 'Ali (ö. 1070/1659-60) Ahbârî eğilimli olmasına⁸⁵ ve oğlu Meclisi II [Sâni], Muhammed Bâkır (ö. 1110/1699) Ahbârilik ile Usûlilik arasında bir metod benimsemiş olmasına rağmen en geniş Şii öğretim merkezi olan İsfehân'ın dini akademisine Usûlîler egemendi.⁸⁶ Zeynuddiîn 'Ali b.

⁸¹ Bkz., Vâhid el-Bihbehâni, *el-fevâidü'l- 'atîkâ*, (Tahran, 1270q), ss., 436-8; Muhammed Bâkır el-Hansârî, I, ss., 127-30.

⁸² Bkz., el-Cezâiri, *Menbâ'u'l-hayât*, (MS 2761/4 Meclis Kütüphanesi, Tahran), ss., 275-8; es-Samâhicî, *Münyetü'l-Mümârisîn*, (MS, 1916/27 aynı kütüphane), ss., 375-9; (Ayrıca Hansârî'den iktibas edilmiştir, I, ss., 127-30) Şusterî, *ez-zâkîra el-bâkiye*, (MS, 1916/29 aynı kütüphane), ss., 381-382; Şubbar, *Buğyetü't-tâlibîn*, (MS, 3972, aynı kütüphane) bütün eser.

⁸³ Muhammed Takî el-Meclisî, *Levâmi'-i sâhibgarânî*, (Tahran, 1391q), I, s., 16; el-Hansârî, I, s., 137.

⁸⁴ Muhammed Takî el-Meclisî, *Ravdâtü'l-muttakîn*, (Tahran, 1393-9q) I, s., 21.

⁸⁵ Amlf., *Levâmi*, I, ss., 16, 30; el-Hansârî, I, s., 136-7, II, s., 119

⁸⁶ Bkz. Onun *Risâle der seyr ve sulûk*, (MS, 880, Mar'aşî Kütüphanesi, Kum), varak, 53a., Ayrıca bkz., onun *Zâdû'l-ma'âd*, (İsfehân 1311q), ss., 557-8 (

Süleyman b. Derviş b. Hâtim el-Kadamî el-Bahrâni (ö. 1064/1653-4) Ahbârîliği İran'dan Bahreyn'e taşıdı.⁸⁷ Bu yüzyılda Ahbârîler ile Usûlîler arasındaki husumet henüz şiddetli bir hale gelmemişti. Bununla birlikte aralarındaki sert husûmet aynı yüzyılın son onlu yıllarında tezâhür etmeye başladı.⁸⁸

Ahbârî eğilim, takip eden yüzyılda bütün Şii eğitim merkezlerinde üstünlük kazandı ve Usûlî canlanma karşısında yeniden zayıfladığı bu yüzyılın ikinci yarısına kadar birkaç on yıl zarfında ahbârî anlayış Şii hukuka egemen oldu. Bahreyn bu dönemde ekolün kale-siydi ve Ahbârîlik İran ve Irak'da silinmesi ardından burada günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

12/18. yüzyılın ikinci yarısında rasyonel delil ve analizlerde üstün yeteneğe sahip seçkin bir hukukçu, Ahbârî ekolün etkisini dağıtmayı ve onu tamamen sahneden defetmeyi başardı. Daha önce bahsedildiği üzere bu âlim Şii hukukta yeni rasyonel ekolü kuran Vâhid el-Bihbehâniydi.

Böylesine bir değişimin koşulları, bir yere kadar, 12/18. yüzyıl ortalarındaki bazı Ahbârî âlimler tarafından sağlandı. *Şerhu'l Vâfiya* adlı eserinde Sadruddin Muhammed b. Muhammed Bâkır el-Hemedâni (ö. 1151/1738-9 sonrası) ve *Hakâiku'l-nâdire* adlı eserinin girişinde de Yusuf b. Ahmed el-Bahrâni (ö. 1186/1772) gibi âlimler, Usûlîler'in bazı delillerini kabul ettiler, birtakım aşırı Ahbârî yaklaşımları reddettiler ve daha ılımlı bir çizgi takip ettiler. Ciddi [ve] sürekli zihinsel gayretleri sayesinde el-Bihbehâni, hukukta akıl ve rasyonel delilin nüfuzunu yeniden hâkim kılmayı ve Usûlî ya da Şii hukukta rasyonel ekolün yeniden tesis edilmesini başardı.

ayrıca el-Bahrâni'de iktibas edilmiştir. *el-Hadâ'iku'n-nâzire*, (Necef, 1377q), XII, s. 268.

⁸⁷ el-Bahrâni, *Lü'lü'âtü'l-Bahreyn*, (Bombay, trs.), s., 13; Tânukebûni, *Kısâsu'l-ulemâ*, (Tahran trs.), s., 227. Ağa Bozorg et-Tahrâni, XI, s., 76; Bahreyn ismi burada Şiilerin yaşadığı el-Kâtif ve Ahsa'yı içeren eski anlamında kullanılmaktadır.

⁸⁸ Bkz., Hansâri, I, ss., 134-5. Ayrıca bkz., 'Ali b. Muhammed al-'Âmilî, *el-Sihân el-mârîka*, (MS 1576 Mar'aşi Kütüphanesi, Kum), varak, 7b-10a.

Takip eden yüzyılda Şeyh el-Ensârî tarafından Şii hukuk ilminin yeniden inşa edilmesi, Şii hukukun bütün sisteminde radikal değişiklikler yapılmasına sebep olmuştur. İslam mantığı ve felsefesinden alınan birçok yeni unsur, hukuk ilmine dâhil edildi. Bu yeni rasyo- nel ekolün özellikleri başka bir vesileyle izah edilmelidir.